

ERIC HOBSBAWM:

MEGTORPANÁS A MUNKÁSMOZGALOM FEJLŐDÉSÉBEN?

Nekem jutott osztályrészül az a privilégium, hogy az 1978-as Marx emlékülésen előadást tartsak; ezt arra szeretném felhasználni, hogy felmérjem a brit munkásosztály fejlődésének néhány sajátosságát az elmúlt száz évben. A Marx-emlékülések régóta bevett szokása, hogy Marx és Engels szövegeket vesznek kiindulópontul; én azonban most két okból is eltérek ettől. Először is azért, mert az első Internacionálé és 1880 közti időben sem Marx, sem Engels nem írt számottevőt az angol munkásosztályról, és legjobb tudomásom szerint épp 100 éve már, hogy egyáltalán semmit sem mondtak róla. Tény, hogy épp ezen a száz évvel ezelőtti napon (1878. márc. 17-én) jelent meg egy amerikai folyóiratban Engelsnek az európai munkásokról írt 5 cikk-ből álló sorozatának középső része. (Európa munkásai 1877-ben I–V. Össz. Műv. 19. köt. 117–131. l.) Ez a cikk számos országot említ Oroszországtól Portugáliáig, de egy szót sem szól Nagy-Britanniáról. Teljesen néma maradt – kétségkívül sajnálatos módon – Nagy-Britannia 100 évvel ezelőtti, elismerten nem épp inspiráló munkakörülményeiről. Másodsorban, és még inkább közelítve témánkhoz, azt kívánom hangsúlyozni, amit csak a marxista elmélet segítségével érthetünk meg, Marx szövegeiből azonban nem; azt ugyanis, hogy úgy tűnik, Nagy-Britanniában a munkásságnak és a munkásmozgalomnak a Marx által megjósolt továbbfejlődése 25–30 éve megtorpant.

Azóta mind a munkásosztály, mind pedig a munkásmozgalom egy krízis-perióduson ment keresztül, – vagy ha hízelgőek akarunk lenni, úgy is mondhatjuk, hogy – az új szituációhoz való alkalmazkodás kríziséen. Legtöbbünk, – akik elköteleztük magunkat a nap-mint-napi küzdelemben – nem tulajdonítottunk kellő jelentőséget ennek a krízisnek, ám nem térhetünk ki az elől, hogy ennek néhány aspektusát tudatosítsuk. Az a célom, hogy a brit kapitalizmus változó struktúrájának hosszútávú perspektívájában vegyük szemügyre ezt a krízist s benne a proletariátus szerepét. Úgy vélem, nekünk marxistáknak, és nekem, mint a Marx emlékülés előadójának, az a feladatunk, hogy a marxi módszertant és általános analízist saját korszakunkra konkretizáljuk; s azt remélem, hogy ezzel maga Marx is egyetértene.

A munkásosztály többségben

1870-ben biztosnak látszott, hogy ha a fizikai munkás kategóriáját a mezőgazdaságon kívüliekre alkalmazták, a brit nép többsége fizikai munkásokból és családjukból állt.

Aligha kell hozzátennem ehhez, hogy a többség, még a mezőgazdasági lakosság esetében is, proletárokból, vagyis bérmunkásokból állt. Ebben a két vonatkozásban Nagy-Britannia sajátos, és valószínűleg egyedülálló helyzetet foglalt el mind a fizikai munkások nagy aránya, mind az agrár-népeesség viszonylag kis száma és aránya, és mindennekfelett a jelentéktelen parasztság tekintetében. Mindebből néhány jelentős politikai következmény származott, mely bizonyos módon még ma is érzékelhető. Míg a legtöbb országban a demokratikus szavazási rendszer bevezetése ebben az időszakban a fizikai munkásokat még kisebbségben hagyta, ezt hitték, hogy Nagy-Britanniában azonnal többséget alkotnának. 1867-ben a statisztikus Dudley Baxter a nem-agrár fizikai munkásságot a lakosságnak közel 70 %-ára becsülte. Ezért az uralkodó osztályok szempontjából rendkívül fontos volt, hogy valamilyen módon megnyerjék, vagy megőrizték a munkásosztály számottevő részének politikai támogatását.

Nem remélhették, hogy a proletariátus független osztályöntudatos pártját azzal ellensúlyozhatják, hogy mobilizálják a parasztok, kis-kézművesek, üzlettulajdonosok stb. többségét, akár a munkásosztály mellett, akár ellene. A Második Reform Törvény óta újból és újból el kellett fogadniuk a munkásosztály többségének tényét.

A fizikai munka hanyatlása

Vajon az, amit az 1860-as és 1870-es években „fizikai munkásoknak” neveztek, azonos-e azzal, amit ma munkásosztálynak, vagy proletárnak nevezünk. Bármit fedett is ez a kategória, tény, hogy a fizikai munkások a két kezüket használták és hogy a múlt század legnagyobb részében az ilyen tággan értelmezett kézi munkások száma nem nőtt, hanem csökkent. 1911-ben a lakosság kézi munkával foglalkoztatott részének aránya kb. 75 % volt, 1931-ben kb. 70 %, 1961-ben 64 %, míg 1976-ban csak kevéssel múlta felül az 50 %-ot. Ez természetesen nem jelenti, hogy a szó szoros értelmében vett proletariátus százalékaránya csökkent volna, amennyiben proletárokon azokat az embereket értjük, akik azzal keresik megélhetésüket, hogy bérért bo-

csájtják áruba munkaerejüket. Épp ellenkezőleg, ebben az értelemben a proletariátus, mint azt Marx megjósolta, tovább növekedett. A munkáltatók és tulajdonosok arányát a 19. században nem tudjuk pontosan felmérni, de 1911-ben ez az arány a foglalkoztatott lakosság 7 %-ánál kevesebbet tett ki, és azóta – azt követően, hogy 1951-ig többé-kevésbé stabil maradt – még tovább csökkent, kb. 3 és fél %-ra az 1960-as évek közepén. Így tehát a 20. sz. folyamán a növekvő proletarizálódás összekapcsolódott a fizikai munkásoknak a bérkereső lakosságon belüli szó szerinti csökkenésével. Az ipari országokban ez egy nagyon is általános jelenség. Mindazonáltal Nagy-Britanniában a hanyatlás – speciális történeti okok miatt – különösen feltűnő. Száz évvel ezelőtt a legtágabb értelemben vett fehérgalléros szektor a bérkeresőknek csak igen kis számát foglalkoztatta; viszonylag valószínűleg kevesebbet, mint az olyan országokban, ahol jelentős köz- és magán-adminisztráció volt. 1871-ben például a „kereskedelmi foglalkozás” egésze a mintegy 12 millióból kevesebb, mint 200 000 ezer embert foglalkoztatott, míg 1911-ben már kb. 900 000 főre terjedt ki. 1976 évben a foglalkoztatott lakosságnak kb. 45 %-át lehet nem-fizikai munkásnak tekinteni.

Ebben áll az elmúlt száz év legfontosabb fejlődése. De nézzük meg közelebbről a fizikai munkások helyzetét. Száz évvel ezelőtt az ipar olyan mértékben függött a fizikai munkától, amelyet ma már nehéz elképzelni; bár az Angliában úttörőként megindult ipari forradalom technológiája az országot a „világ műhelyévé” tette, modern mércével mérve mégis rendkívül fejletlen volt; valójában, – miként arra Raphael Samuel emlékeztetett bennünket nemrég – a kézi- és gőzenergiával hajtott technológia együtthatása jellemezte. Hogy a modern terminust használjuk: óriási mértékben munkaintenzitáson alapult. Azt a fajta szakértelmet, amely a preindusztriális kézművességgel kapcsolódott össze, bizonyos fokig kétségkívül helyettesítette, vagy felgyorsította az energia és a gépesítés, de semmiképpen sem vette még át a helyét. Egészen a század végéig nem került sor arra, hogy az angol gépipari műhelyekben komolyabb mértékben bevezessék az automata szerszámgépeket. A többi munkaművelet, akár szakszerű, akár kevésbé szakszerű, majdnem teljesen az emberi munkán alapult. Gyakorlatilag a bányászok minden tonna szenet – mely a minden célra felhasználható óriási energiát biztosította – ásóval és lapáttal termeltek ki.

Két következmény

A 19. századi angol termelésnek e jellegzetességei két következményt vonnak maguk után. Elsősorban: a termelés növekedése olyan mértékben kapcsolódott a munkaerő-expanzióhoz, amilyen ma már nehezen képzelhető el. Így 1877 és 1914 között az angol bányákban kitermelt szén mennyisége hozzávetőleg megduplázódott, s a bányászok száma is kétszeresére nőtt. Az első világháború előestéjén kb. egy és negyed millió emberre volt szükség (családtagjaikat is beleértve) Nagy-Britannia széntermelésének biztosítására. Napjainkban Nagy-Britannia szemmel láthatóan nagyobb energia-követelményei – beleértve a szén-, olaj-, gáz-, elektromos- és nukleáris-energiát – ennek az óriási munkaerőnek csak egy kis töredékét igénylik. A munka „hadserege” állandóan növekedett. Másodsorban azonban a mechanizálás viszonylagos elmaradottsága a 20. századi színvonalhoz képest, az angol munkásnak, akinek a kezűssége és tapasztalata nélkülözhetetlen maradt – s ez vonatkozott egyebek között a betanított szakmunkásra is – jelentős erőt biztosított a kollektív alkudozásokban. Így a brit szakszervezeti rendszer erős, vagy potenciálisan erős volt éppen olyan iparágakban, amelyekben másutt notóriusan gyenge volt, mint pl. a gyapot-feldolgozó üzemekben. A kormány alig több, mint 100 éve ismerte el a szakszervezeti rendszert, és azóta speciális területektől és iparágaktól eltekintve a mozgalom egészének megsemmisítésére rendszeres és állandó törekvés nem mutatkozott, illetve hosszabb időre nem ért el sikert. Ugyanakkor azonban a brit szakszervezeti rendszer sajátos struktúrája mégis tükrözte – és most is tükrözi – a történelmi múltat.

A szakszervezeti szervezkedés változatai

Így, más országoktól eltérően, a mi szakszervezeteink nem az óriások kis számából állnak, amelyek elméletben összefogják egy szakiparág összes munkását. Jóllehet, az ipari szakszervezeti rendszernek ezt a típusát a szocialisták kedvelték, s egy időben harcosan védték, általában ez nem tekinthető sikeresnek. Mint ismeretes, még a vasutasoknál sem sikerült kiküszöbölni az ipari és szekciók szerinti szakszervezetek közti rivalizálást. Ehelyett – ill. inkább ilyenfajta ipari tendenciákkal karöltve – egymás mellett fennálltak a szakma-szerinti egyesületek – ezen a skálán Nagy-Britanniára jellemző jelenségként –, valamint a nagy, „általános egyesületek” is, melyek fokozato-

san magukba olvasztották azokat a szervezeteket, melyek szakma szerinti szervezkedésre vagy nem voltak alkalmasak, vagy nem akarták azt, és más egyesületek változatos sokaságát. A továbbiakban némiképpen ez a tendencia, amely először az 1889-es nagy dokk-sztrájkok idején mutatkozott meg, folyamatosan megerősödött. A kisebb szervezetek egyre növekvő mértékben oldódtak fel a nagyobbakban; de míg ez az egyesülési folyamat a 20. sz. első felében egyfajta ipari-szakszervezeti rendszer felé tett lépésnek volt tekinthető, – az utóbbi 20 évben egyre inkább úgy tűnt, mint a „general union” (általános szakszervezet) -típus új konglomerátumának formátuma – ez volt a helyzet az AUEW-fúzió, az öntőmunkások és műszaki rajzolók és az ETU víz- és gázszerelői esetében.

Ezzel ellentétben, hogy a régi típusú szakmunkás óriási potenciális erje a szakszervezeti mozgalmából korábban is hiányzott, különösen a fém-munkás, gépészeti és elektromos iparágak nagy komplexumában, mely folytatta expanzióját ugyanúgy, mint a 19. századi tömegfoglalkoztatási iparágak, – a textil-, bánya- és közlekedési-ipar – esetében.

Amikor a tömeges szervezkedés elérte ezeket az iparágakat, az 1930-as években és a háború alatt, ez a jelenség a régi típusú szakmunkásoktól indult ki – gyakran, mint pl. a repülőgépiparban, olyan emberektől, akik még a szakmai büszkeség régi terminusa szerint dolgoztak, sőt esetenként aszerint is gondolkodtak. Még 1939-ben is előfordult, hogy a belfasti Harland és Shorts emberei megtagadták, hogy darabbért (teljesítménybért) fogadjanak el, – hasonlóan nagyapáinkhoz, akik még Marx idejében voltak szakmai egyesületi tagok. Ezek voltak azok az emberek, akik megalapították a szakszervezkedést az autóiparban, akik az átlagos gépgyártat egymástól szeparált szakmai egyesületek szervezetének hagyták meg, és véletlenül azok, akik nöket és szakképzetlen munkásokat küldtek ki arra, hogy a T és GWU beszervezze őket, – aminek eredményeként a T és GWU az autóiparban többségi szervezetté vált. És véletlenségből, a multiplikált szervezkedés fennmaradása sok gyárban okozott rangon- és alávetettségen alapuló belső szervezkedésű koordinációt, olyan embereknél, mint az üzemi megbízottak, ami félelmetes erő az angol ipar szerkezetében.

Történelmi átalakulás

Hangsúlyoztam e történelmi kontinuitásokat. Ezek azonban összefonódnak egy lényeges történelmi átalakulással. Egy évszázaddal ezelőtt a

munkásosztály mélyen rétegződött, de ez nem akadályozta meg abban, hogy osztálynak tekintse magát. Ugyanazok az emberek, akik a szakszervezeti szervezkedés gerincét alkották – kivéve talán a bányászokat – alkották egyben a munkásarisztokráciát; őket is tekintették munkásarisztokráciának. Ez a munkásarisztokrácia lenézte azokat a tömegeket, melyeket szakképzetlennek, vagyis „puszta munkásoknak” tekintett. Az ipari változás azonban először veszélyeztette, majd szétrombolta ezt a fölényt, méghozzá három irányból. Első helyen, a terciális foglalkoztatottság – a fehér galléros, és ipari alkalmazottak – növekedése a munkásarisztokrácia olyan új formáját hozta létre, mely közvetlenül a középosztállyal azonosult. Csak a II. világháború után – legfeljebb a szolgáltatási szektor kivételével – szerveződtek tömegesen az ipari alkalmazottak és a fehérgallérosok a szakszervezetekbe, méghozzá egyre növekvő mértékben a TUC keretein belül, vagyis a tudatos munkásmozgalomba. Másodsorban a modern technika egyre növekvő mértékben hozta létre a fehérgallérosok és technikusok rétegét, akiket inkább „kintről” szerveztek be, mintsem azok közül, akiknek gyakorlatuk volt a fizikai munkában. Ezáltal nőtt a szakadék a munkásarisztokrácia és a középrétegek között. Másrésztől a modern technológia és az ipari szerveződés fenyegette a munkásarisztokrácia privilegizált pozícióját, kevésbé képzett és speciális gépeken dolgozó munkásokkal helyettesítve őket, (ill. azzá alakítva őket), vagy az egyre inkább előrehaladott munkamegosztás speciális részeinek kihagyása révén.

Más szavakkal: – amint azt Marx is megjósolta s mint arra a tőkésék mindig is törekedtek – a szakképzettség az emberről egyre inkább a gépre hárult.

Tény, hogy a tanulatlan munkások fenyegették a munkásarisztokráciát. Így a munkásarisztokráciát nemcsak a középrétegektől való eltávolításra kényszerítették, hanem egyben a munkásosztály más rétegeihez hozták közelebb, annak ellenére, hogy gazdasági előnyeik (a társadalmi struktúrában elfoglalt helyüknek megfelelően) az I. világháború előtti időkben még nem gyengültek meg jelentősen.

Végezetül szeretném megjegyezni, hogy ezt a folyamatot értékelve, magyarázatom kissé eltér Engelsétől, bár voltaképpen nem mond ellent annak. Engels, aki az 1880-as években írt ezekről a problémákról, (nevezetesen a „Munkásosztály helyzetéről...” új előszavában) két dolgot hangsúlyozott: egy „relatív jómódú” és ideológiailag szerény munkásarisztokrácia kialakulásáról Nagy-Britanniában és a brit ipari kapitalizmus monopóliumáról, melyből az összes angol munkásnak előnye származott, de amely ezen belül a munkásarisztokráciának aránytalan előnyöket juttatott.

Idézetek a magyar Marx–Engels kiadásból:

„Az angol munkásosztály bizonyos fokig részesedett e monopóliumok előnyeiben” Össz. Művek 22. köt. 306. l. (angol 31. l.)

„lelkök még szűz talaj, nyoma sincs benne öröklött, ’tisztelőre méltó’ burzsoá előítéleteknek, amelyek megzavarják a jobb anyagi helyzetben lévő ’reformisták’ fejét.” Össz. Műv. 22. köt. 308. l. (angol 32. l.)

De „még a nagy tömegek is időnként, legalábbis időszakosan részesültek az előnyökből” (Előszó, 1892, Marx és Engels Angliáról, 31. l.) Engels azt várta, hogy az angol világmonopólium lehanyatlásával az angol munkásosztály radikalizálódni fog, de nem látta előre a „régí szakszervezetek” munkásarisztokráciája körében történeteket, és még kevésbé az addig nem-szervezett tömegek beszervezését. E tömegek gondolkodása mentes volt azoktól a tekintélytisztelő előítéletektől, amelyek a jobban szituált régi szakszervezeteket befolyásolták. (32. l.) Az a jelenség, amit Engels nem értékelte eléggé, a tőkés termelés fejlődése volt, amely magát a korábbi munkásarisztokráciát radikalizálta, legalábbis a 20. században növekvő iparágak esetében. De az 1880-as években ez még nem igen volt látható.

A proletárellet közös vonásai

Mindez közel sem jelenti, hogy a munkásosztály egységes, homogén tömeggé vált volna, bár – növekvő osztályöntudatuk és a különböző rétegek és szekciók munkásait egyesítő követelések (mint pl. a helyi kormányzatok irányítása alá eső ügyek, az oktatásügy, az egészségügy és a szociális ellátás), valamint a közös életstílus és életmód és egy kisebbség számára még a munkásmozgalmi és szocialista ideológia révén is – sok vonatkozásban szorosabban fonódott össze.

Az angol munkásságnak ez a közös „életstílus” – amennyiben jogos ez az elnevezés –, kb. egy évszázaddal ezelőtt alakult ki, az 1880-as, 1890-es években és egészen az 1950-es évekig domináns maradt, akkor viszont bomlásnak indult. Nemcsak a szocialista mozgalom fejlődésére és az angol munkások tömegpártját képező Munkáspártnak a felemelkedésére gondolok itt, hanem a szakszervezeti rendszer változásaira, nemcsak arra az óriási méretű és töretlen számbeli növekedésre, mely 1880 és 1914 közt végbement, amikor a tagok száma félmillióról 3 millióra nőtt, hanem a munkásosztály életének nem-politikai aspektusaira is. Így pl. arra, hogy a futball a proletárok tömegsportjává vált, Blackpool-ra, amint azt ma is ismerjük, a népszerű hal-

és sültkrumpli üzletekre, — ezek mind-mind az 1880–1890-es évek termékei, vagy legkorábban az 1870-es évekből valók; gondolok továbbá az Andrew Capp karikatúrája által halhatatlanná tett híres sapkára, amely hozzávetőlegesen Edward-korabeli; és egy kicsivel később — az első világháború előtt alig-alig alakult ki ilyesmi — a bérlakásra, vagy bérházra, a mozi-
ra, valamint a táncpalotára.

Változások az angol kapitalizmusban

Az angol kapitalizmus jellege ugyanakkor alapvetően megváltozott, mégpedig négyféle módon. Először is, mint azt említettük, átalakult mint termelési rendszer, amit a technológia, a tömegtermelés, és a termelő egységek óriási koncentrációja, — vagyis a nagyüzem, amelyben ma az emberek dolgoznak — idézett elő 1961-ben a gyáripari létesítményekben dolgozó munkásoknak kb. fele 500 munkásnál többet foglalkoztató gyárakban dolgozott, kb. a negyede 2000-nél több munkást foglalkoztató gyárakban, és kevesebb, mint 10 %-uk 50, vagy annál kevesebb munkást foglalkozó egységekben.

Másodszor: a jelentékeny állami szektorral rendelkező monopolkapitalizmus kifejlődése még inkább koncentrált a foglalkoztatottságot és főképp a kormány és más állami munkaadók olyan szektorát hozta létre, amely egy évszázaddal ezelőtt egészen egyszerűen még nem létezett. Napjainkban a lakosságnak kb. 30 %-a dolgozik az állami szektorban; mint pl. a kormányalkalmazottak, helyi hatóságok dolgozói, államosított iparágak munkásai stb. — és ez az arány egyre növekszik. Ez azt jelenti, hogy a magán-szektorban alkalmazott minden második emberre (nem tekintve az alkalmazókat és az *ön-munkaadókat*) az állami szektorban durván számítva egy ember jut.

Harmadszor: mindebből az következik, hogy a munkásság körülményeit meghatározó tényezők lényeges vonásaikban már nem a kapitalista szabadverseny tényezői többé. A tőkés szektort már nem a szabad piac dominálja, — bár még nagymértékben monopolizált —, és az állami szektor, úgy is, mint munkaadó, úgy is mint mindenfajta társadalmi szolgáltatás és fizetési mód biztosítója és mint a gazdaság irányítója, nagymértékben meghatározza azt, vagy legalábbis meghatározott keretek közé szorítja a gazdasági tevékenységet. Az állami szektor döntéseit nem profit szempontok, hanem politikai megfontolások determinálják. Végül negyedszer: a legtöbb

munkás tényleges életnívóját forradalmasította, megjavította. E tendenciák többségének kialakulása Marx halála és az első világháború közti időre tehető, de az igazi drámai átalakulás 1939 óta következett be.

Mindez számos változást eredményezett a munkásosztályon belül, függetlenül attól a növekvő széthúzástól, mely a fizikai munkások osztálya és a fehérgallérosok rétege közt fennáll. A fehérgallérosok – legalábbis az állami szektoron kívül – alapvetően konzervatívak voltak, de az utóbbi 20 évben már kezdtek szakszervezetekbe tömörülni és ha talán kisebb mértékben, de politikailag balratolódni. Néhány példát említek erre.

Női munkások

Először is, száz évvel ezelőtt a szervezett munkásság majdnem teljesen férfiakból állt, – mint azt maga Engels is megjegyezte, – s csak a textilipar képezett kivételt. Mivel a nők – elsősorban a házasság előtti, vagy utáni időszakban – bérért dolgoztak és mivel a férjes asszonyoknak csak 10 %-át alkalmazták ilyen módon, szakképzetlen és olcsó munkaerőnek tekintették őket. Minden esetre legtöbbször – 1811-ben pl. 41 %-uk – szolgaként dolgozott. Még 1911-ben is, amikor ez a szolgáltatás csökkenőben volt, még mindig másfél millió nő dolgozott cselédként. A „felemelkedés és hanyatlás” periódusaiban ez volt a hanyatló szakasz. Bár az 1914 előtti negyedszázadban a nők beáramlása az iparba számottevő volt, és méginkább számottevő lett az irodai és üzleti eladói munkában való részvételük, még mindig csak másodosztályú munkásnak tekintették őket, – ez a tendencia még ma is folytatódik –, és az egyenlő bérért folytatott küzdelmük egészen a második világháborút követő évekig semmi komoly eredményt nem ért el. Bár a két világháború között a bérért dolgozó férjes asszonyok foglalkoztatottsága egy kissé emelkedett, – 1931-ben az összes férjes asszony 13 %-át foglalkoztatták – ez a gyakorlat csak a második világháború után vált általánossá. 1951 óta azoknak a férjes asszonyoknak a száma, akiket a szó szoros értelmében „foglalkoztatottnak” jelölnek meg, egyötödről ötven százalékra emelkedett. Ez az adat a munkásosztály összetételében alapvető változást jelent.

Emigráció és munkásosztály

Egy évszázaddal ezelőtt – mindenfajta vándorlás és mobilitás ellenére – a munkásosztály földrajzi szempontból helyi közösségek együttese volt. Még ma is sokkal nagyobb mértékben kötődik helyileg, mint a középosztályok, amit bárki megállapíthat, mielőtt egy Birmingham-i vagy Gateshead-i szakszervezeti ember (nem is szólva Clydebank-ról vagy Swansea-ről) beszélni kezd. Egészében véve azonban e helyi különbségek nem ellentétesek az egységes osztályöntudattal, hanem annak részeit képezik. A lanchashire-i és yorkshire-i munkások közti különbségek nem zárják ki, hanem épp-hogy kihangsúlyozzák azokat a közös jellemző vonásokat, amelyek őket, mint munkásokat jellemzik. Még Észak-Anglia, Skócia és Wales – elsősorban a két világháború közti időszakban – növekvő különbségei (Észak-Angliának, Skóciának és Wales-nek régi, 19. századi ipari területei és középangol s délkeleti területek új ipari területei közt) sem állítják nagy mértékben szembe a munkások érzelmeit és viselkedését.

A nacionalizmus jelenti ebben az egyedüli kivételt (vagy, a legjelentősebb emigráns csoport, az írek esetében, a vallással kombinált nacionalizmus). Ebben az esetben, mint azt Marx is észrevette, olyan erő hatott, amely nagy mértékben megosztotta az angol munkásosztályt, legalábbis potenciálisan, mint azt Messeyside politikai története illusztrálja.

Mégis az angol munkásosztályt illetően az a megdöbbentő, hogy ezek a nemzeti ellentétek milyen kevéssé érintették – úgy értem, hogy mily kevéssé növekedően érintették – az 1950-es évekig, azon nagyönis nyilvánvaló tény ellenére, hogy a skótok, walesiek és írek tudatosan büszkélkedtek azzal, hogy nem angolok. Eltérően a birodalmi Németország lengyeljeitől, az írek Nagy-Britanniában – amennyiben egyáltalán szervezettek voltak –, az öszsbrit szakszervezethez csatlakoztak és minden esetben támogatták osztályuk öszsbrit pártját, azt követően, hogy Írország függetlenné vált.

Egészen addig, míg a munkásmozgalom egésze eljutott jelenlegi krízisállapotához, Skóciában és Walesben a nacionalista pártoknak nem volt jelentős tömegbázisuk, és egészen addig, amíg a korábbi birodalomból a második világháború után meg sem indult a tömeges emigráció, azt lehetett mondani, hogy a munkásosztály rasszizmusa Nagy-Birtanniában feltehetően kevésbé volt jelentős, mint mondjuk, Franciaországban, – még akkor is, ha az anti-ír és az 1900-as évek elejétől fellépő néhány helyi jelentőségű zsidó-ellenes érzelmet is számbaveszünk.

Ha valami, akkor a nacionalizmus 1878 után háromnegyed évszázadig

hanyagló erőnek látszott. Ez tehát az utóbbi negyedszázad másik jelentős, bár nem öröndetes vonásává vált.

Szekcionális különbségek

De vannak azért más különbségek is a munkásosztályon belül. Száz éve a munkásosztályon belül 3 fő szekcionális eltérés volt:

- az iparban az egyes ágazatok közötti különbség ill. egy iparágon belül a vállalatok és földrajzi egységek közti eltérések (pl. a Tyneside és a Southwest);
- különbségek a munkások eltérő fokozatai és szintjei közt (pl. régi típusú szakmunkás és tanulatlan munkás);
- és az azonos szintnek, ill. fokozatnak egymással rivalizáló csoportjai közti különbségek, mint pl. a szakképzett munkások különböző csoportjai közti eltérések.

Az első különbség esetében: a helyi és területi eltérések nagymértékűek voltak és száz évvel ezelőtt még feltehetően növekedtek; 1900 óta azonban kezdenek elenyészni. Időnként viszont, amikor az egyes területek viszonylag virágzóak, mások ellenben hanyatlóak voltak – mint pl. a két világháború között – a munkanélküliség miatt a különbségek a gyakorlatban igen nagyok maradtak. Elméletileg az állammonopolkapitalizmus virágzásával az állami alkalmazás afelé tendált, hogy kiegyenlítse ezeket a különbségeket. A gyakorlatban azonban a dolgok sokkal komplikáltabbak. E problémák részletes tárgyalására itt nem térünk ki.

Választóvonalak

Ami az azonos szinten lévők egymással rivalizáló csoportjait illeti, annak hosszú története van. Főként akkor okozott konfliktusokat, amikor egyes csoportok bizonyos munkák elvállalásának monopóliumát maguknak akarták fenntartani mások kizárásával, vagy azért, mert a technikai haladás tönkretette a hosszú gyakorlattal és szakképzettséggel szerzett természetes monopóliumot, vagy mert a munkanélküliség ösztönzött bizonyos, korlátozott férőhelyű állások betöltésére. E keserű demarkációs vitáknak csúcspontját az északkeleti hajóépítők érték el, az 1890-es években és ez az ipar az északkeleti területen még ma sem mentes az ilyen vitáktól.

Ahogy a régi munkamegosztás technológiailag elavult, ugyanúgy a szakmunkásoknak a rivalizáló, vagy potenciálisan egymással versenyző csoportjai gyakran az összeolvadás irányába haladtak – így pl. a kazánkovácsok, a hajóépítők és a kovácsok – fúziója esetében, fentieknek megfelelő szekciókra bomlás azonban ma sem ismeretlen. Valójában ez annyiban növekedett, amennyiben a modern ipari fejlődés átvágta a szakmai rétegződés kereteit és lehetővé teszi a különböző iparágak és munkáscsoportok számára lényegileg azonos, vagy alternatív folyamatok elvégzését. Így, míg 1871-ben nem volt egymásrarétegződés, mondjuk a betűszedők és az újságírók között, a modern technológia mellett azonban – mely az újságíróknak lehetővé teszi, hogy közvetlenül használják a nyomdát – erre már lehetőség nyílik.

A container-rendszer potenciális és tényleges konfliktusokat eredményez a dokkmunkások, teherautósofőrök és vasutasok között, olyan konfliktusokat, melyek egész egyszerűen nem léteztek és nem is jöhettek volna létre 1878-ban, vagy talán még később sem. És még sorolhatnánk tovább. Néhány szénbányász szívesen leállítaná a nukleáris energia-ipart, az abban dolgozók viszont ezzel feltehetően nem értenének egyet. Mégis úgy vélem, bár az ilyen típusú csoportosulásnak feltehetően volt egy csökkenő szakasza, a második világháborút követően ismét növekszik, és ez veszélyes fejlődést jelez.

Rétegződés

A csoportosulás (sectionalism) harmadik fajtája, a rétegződés 100 évvel ezelőtt két okból is kimaradt a lehetőségek felméréséből. Először is, a legfavorizáltabb réteg (mint az úgynevezett munkásarisztokrácia) még meglehetősen sikeres volt abban, hogy másoknak iparágakba való belépését korlátozza és előnyös helyzetet teremtett magának azáltal, hogy az egyedüli volt, aki hatékony szervezetet hozott létre. Tény és semmi kétség afelől, hogy a szakszervezeti szervezkedés erősítette az exkluzivitást. A szocialista vezetés időszakában eleinte egész lassan, majd az első világháborút megelőző munkás-elégedetlenségek idején gyorsabban váltak a szakszervezetek olyan tényezőkké, amelyek inkább kiegyenlítették, mintsem fokozták a helyi, szakmai- és fokozati különbségeket. Másodsorban, száz évvel ezelőtt a béreket és munkakörülményeket nagymértékben a szokás és a megállapodás és csak részben a pusztán piaci kalkuláció szabta meg. A tőkésnek olyan keveset fizettek, amilyen keveset csak tudtak, de még amikor tudtak is volna töb-

bet nyújtani, úgy gondolták, hogy van egy felső határ, amelyet a munkások fizetése nem érhet el és ezt így is gondolhatták egészen addig, amíg a munkások a „napi tisztas munkáért a napi fair fizetés (bér)” elvét vallották, attól függően, hogy milyen típusú munkások voltak. Ez a határ sokkal alacsonyabb volt a csillagos égnél. Ezeknek a megállapításoknak azonban ma már egyike sem igaz. A régi típusú hierarchiát aláásta a technikai változás és a megkülönböztetések feloldódtak, részben annak következményeként, hogy a bérfizetésben komplex, nem rendszeresen tervezett, homályos és előre nem felbecsülhető változások mentek végbe. Ezek a változások azt eredményezték, hogy nem részesítették többé automatikusan előnyben a szakmunkát, hanem az eredményeket, a rendszeres túlórázást fizették meg, ill. termelési alkudozások következtében kaptak magasabb bért. Különösen a második világháborút követő nagy konjunktúra-korszakban a munkások rájöttek, hogy követeléseiknek felső határa sokkal közelebb áll a csillagos éghez, mintsem azt valaha is hitték volna, a munkáltatók pedig hajlandók voltak olyan engedményeket tenni, melyeket korábban elképzelhetetleneknek tartottak. Ezek a tendenciák annyiban vezethetők vissza az edwardi időszakra, amennyiben néhány szindikalista érven alapszanak.

A szekcionalizmus növekedése

Mindez azt jelenti, hogy a munkásosztály eddigi rétegződése elvesztette jelentőségét és – a régi megoszlások és feszültségek továbbélésével – egyre inkább érvényesültek a munkásosztály közös érdekei. Valószínű, hogy ez a tendencia a 20. század első felében ment végbe. Hiba lenne azonban azt hinni, hogy ez homogénebbé tette volna a munkásosztályt. Ellenkezőleg, úgy tűnik nekem, hogy a munkások egyre növekvő megoszlása csoportokra, vagy szekciókba tömörülése figyelhető meg; mindegyik csoport a saját gazdasági érdekeit állítja előtérbe, s nem veszi tekintetbe a többiek érdekeit.

Az az új mindebben, hogy az ilyenfajta szervezkedések már nem kötődnek azokhoz a hagyományos kritériumokhoz, mint a technikai képzettség és a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyzet. Tény, hogy manapság gyakran előfordul (mint ahogy időnként 100 évvel ezelőtt is előfordult), hogy a munkások egyes csoportjai sztrájkolnak, nem törődve a többiek érdekeivel – pl. a szakképzettek sztrájkja a szakképzetlenekkel szemben –, ám egy csoport ereje nem abban mérhető le, hogy milyen veszteséget okoz a munkáltatónak, hanem azokon a veszteségeken és kényelmetlenségeken, amit

az egész társadalomnak, vagy a többi munkásnak okoznak (pl. energiaszolgáltatási szünetek és hasonlók). Mindez az államkapitalista tőkés rendszer természetes velejárója, ahol az ellenállás fő céltáblája nem az egyéni munkaadó bankszámlája, hanem közvetlen, vagy közvetett módon, a kormány politikai akaratát kívánja befolyásolni. A dolgok természete szerint a harcnak ilyen szekcionális formái nemcsak egyes munkáscsoportok közt jelentenek potenciális széthúzást, hanem azzal a kockázattal is járnak, hogy a munkásmozgalom egészét gyengítik meg. Az osztályszolidaritás tudatát még tovább gyöngítheti az a tény, hogy a munkáscsaládok jövedelme ténylegesen már nem egyedül a munkás egyéni munkájától függ, hanem sokkal inkább attól, hogy a férj, vagy a feleség is dolgozik-e, attól, hogy milyen fajta munkát végeznek, ill. számos más faktortól, melyeket a szakszervezeti harc nem befolyásol direkt módon. Röviden összegezve, bár számos anyagi és morális ok lenne a szolidaritásra és volt is rá néhány drámai példa a közelmúltban – mint pl. az 1970–71-es Ipari Kapcsolatok Törvénye idején és a bányászsztrájk alatt, – mégsem kétséges, hogy a szekcionalizmus növekvőben van.

A szegények

Van egy végleges megoszlás a munkásosztályon belül, amely a teljesen eltérő körülmények ellenére, bizonyos tekintetben emlékeztet a száz évvel ezelőtti megoszlásra. Ez a megoszlás azok között áll fenn, akik részesülnek a világháborút követő korszak nagy gazdasági és társadalmi haladása nyújtotta előnyöknek, és azok közt, akik ezekben nem részesülnek, akiket, ha úgy tetszik, száz évvel ezelőtt „szegényeknek” neveztek. Vannak olyan emberek az állandóan rosszul fizetett szakmákban, akik a hatásos szakszervezetek szféráján kívül esnek. Az összes háztartás egynegyede, amely a háztartás jövedelmének felénél többet a társadalombiztosítástól kapja, és heti 40 fontnál kevesebbet vesz be; azok az emberek, akik magánbérletű lakásokban laknak, azokkal szemben, akiknek saját házuk van, vagy bérházakban laknak: 1975-ben a szakképzetlen munkások 17 %-a magánbérletű volt, míg a szakmunkásoknak csak 11 %-ára áll ez, – azok a szegények, akik rosszabbul élnek és többet fizetnek. És amikor mindezt figyelembe vesszük, ne felejtkezünk meg arról, hogy a nemzetközi színvonal szerint az angol bérek elmaradnak más országokétól és az angol társadalombiztosítási rendszer – melyre oly büszkék voltunk közvetlenül a háborút követő időszakban – valószínűleg már jóval elmarad több európai ország társadalombiztosítási rendszerétől.

rétől. Épp a szegényeket sújtja ez aránytalanul és ők azok, akiknek a munkásmozgalom létező formái a legkevesebbet tudnak közvetlenül segíteni. Száz évvel ezelőtt a munkásmozgalom mindenkinek ajánlotta harcmódját és szervezeti felépítését, – a szakszervezeteknek, a szövetkezeteknek stb. Akkor azonban ez nem volt mindenki számára hozzáférhető, hanem csak a munkások egy kedvező helyzetű rétege számára. Tegyük fel magunknak a kérdést, hogy nem áll-e fenn napjainkban is a mozgalom egyes csoportjai között ilyen típusú önelégültség?

Osztályöntudat

Mennyiben tükrözi az angol munkásosztály osztályöntudata ezeket a tendenciákat? Vegyük ennek legkézenfekvőbb mutatóját, a szakszervezeteket. A szakszervezeti mozgalom kétségkívül igen gyorsan fejlődött a száz évvel ezelőtti helyzethez képest, bár az 1890 előtti korszakra nincs összehasonlítható adatunk; 1900-ban az összmunkaerő 13 %-a, a második világháborút követően (1948-ban) pedig 45 %-a volt szakszervezeti tag. Ezután azonban egy időre stagnálás állt be, sőt az arányszám egy kissé ismét növekedett, napjainkban csak kevéssel magasabb, mint 1948-ban volt, vagyis 48 %-ra tehető. És – ez egy olyan kérdés, amit gyakran figyelmen kívül hagyunk – sokkal alacsonyabb, mint Dániában, Svédországban és Belgiumban, ahol ez az arány 70 % körüli és még Olaszországnál is kissé alacsonyabb. Természetesen a szakszervezeti mozgalom felépítése megváltozott, több a nő és a szellemi munkás, de az a tény, és sajnálatos tény, hogy a foglalkoztatott munkások 35 %-a nem tagja semmiféle szakszervezetnek, és hogy ez az arány 30 éven át nem csökkent. Az is sajnálatos, hogy Anglia, amely a szakszervezeti mozgalom hazája volt, egyértelműen más országok mögé került ebben a vonatkozásban.

Csökkenő szavazatok

Ha az osztályöntudat politikai megnyilvánulását nézzük, ami a gyakorlatban a Munkáspárt támogatását jelenti, a kép még zavaróbb. A Munkáspártra szavazók száma és aránya (beleértve a kommunistákat is) 1900–1951 között (1931-et kivéve) megszakítás nélkül növekszik; 1951-ben érte el a csúcspontot 14 millió szavazattal, ami az összszavazatok 49 %-át tette ki.

Ezt követően 44 %-ra csökkent 1959-ben és 1964-ben, majd 1966-ban 48 %-ra emelkedett, majd ismét lecsökkent. A legutóbbi választásokon jóval 40 % alatt maradt. S ami még ennél is sokatmondóbb: abszolút értéket nézve a munkáspártiak (és a kommunisták) az 1951-es eredményhez képest alig vesztek egy milliónál többet, 1974-ben viszont két és fél millióval kevesebben szavaztak rájuk, mint 1951-ben, kevesebben mint 1935 óta bármely szavazáson. Természetesen ez az irány a konzervatívokat is befolyásolta, akik 1959-ben érték el kimagasló csúcukat 13 és negyed millió szavazattal – de ez nem szolgál nekünk vigaszul.

Nincsenek egyszerű eszközeink az osztályöntudat legmagasabb fokának, nevezetesen a szocialista tudatosságnak a felmérésére, de ha meglehetősen durva kritériumként az aktív szocialista szervezeti tagságot tekintjük mértékadónak – megkülönböztetve a szakszervezeti tagságtól – akkor az 1950-es évek elejétől egy időre hanyatlást észlelhetünk, ami talán az 1960-as években állt csak meg. Mégis az új szocialista aktivistáknak – mind a Kommunista Párton, ill. más marxista szervezeteken belülieknek, mind azon kívülieknek – nagy százaléka a legutóbbi időben olyanokból állt, akik valószínűleg nem fizikai munkások, és különösen nem fiatal fizikai munkások, hanem diákok, fehérgallérosok és szellemi dolgozók. Természetesen meg kell jegyezni, hogy az 1950-es évekig ezek közül az új szocialista aktivisták közül igen sokaknak, talán legtöbbszörüknek, s gyakran olyanoknak, akik a munkásosztályból és fehérgalléros családokból származtak, nem volt lehetőségük a továbbtanulásra.

Marx és Engels

Úgy tűnik előttem, hogy az elmúlt század kb. első 70 évében Marx és Engles sem nagyon lepődött volna meg, s nem lett volna különösen csalódott az angol munkásosztály fejlődési tendenciái miatt. Nemigen csodálkoztak volna, mert a tendenciák olyanok voltak, mint amilyenek azokat megjósolták, ill. megjósolhatták volna, – pl. Marxnak a gyárrendszerrel adott elemzése alapján. – Mégis úgy vélem, hogy egy kicsit csodálkoztak volna azon a gyorsaságon, amilyen ütemben a terciér szektor fejlődött, de talán nem csodálkoztak volna olyan nagyon egy új, konzervatív fehérgalléros munkárisztokrácia kialakulásán. Nem lettek volna túlságosan csalódottak emiatt, mivel nem vártak túl sokat az angol munkásosztálytól, azon túl, aminek a kialakulása ténylegesen észlelhető volt; s ez nem volt más, mint

egy osztályöntudattal rendelkező politikai tömegpárt létrejött, mely elkönyölönül a polgári pártoktól és fokozatosan – még ha eleinte bizonytalanul is – elkötelezi magát, hogy a kapitalizmust a szocializmussal váltsa fel. Természetesen ugyanúgy, mint mi magunk, Marx és Engels is jobban szeretne volna, ha az angol munkásosztály forradalmibb lenne, és – ugyancsak hozzánk hasonlóan – minden bizonnyal megvetették volna a munkáspárti vezetőséget, – még ha úgy tűnik is, hogy a dolgok a helyes irányban fejlődtek. Az elmúlt 30 évben viszont, úgy látszik, hogy ez a folyamat megtorpan, kivéve egy tendenciát: a fehérgalléros munkások technikai és alkalmazotti „új” munkásarisztokráciáját beszerverték a szakszervezetekbe és a diákok és értelmiségiek is – akiből a legtöbbjük toborzódott – a korábbi-nál nagyobb mértékben radikalizálódtak.

A krízis nem elkerülhetetlen

Felvázoltam Nagy-Britannia gazdasági és társadalmi struktúrája fejlődésének irányvonalait és a dolgozó lakosság állapotát, ami magyarázza a mai helyzetet. De a marxisták nem deterministák, sem gazdasági, sem társadalmi értelemben, és egész egyszerűen nincs jogosultsága az olyan megállapításnak, miszerint a munkásosztály és a szocialista mozgalom krízise „elkerülhetetlen” lenne, vagyis hogy semmit sem lehetne tenni ellene. Már láttuk áttekin-tésünkben, hogy a mozgalom megtorpanása még az elmúlt 20 év drámai változásait megelőzően következett be, hogy még a „jóléti társadalom” csúcán és a nagy tőkés konjunktúra idején is, az 1960-as évek közepén, a kezdeményezés és a dinamizmus igazi helyreállásának jelei mutatkoztak. Ilyen jelek voltak: a szakszervezetek újbóli megerősödése, a nagy munkásküzdelmek, a Munkáspártra adott szavazatok 1966-os óriási méretű megsokasodása és a diákok, értelmiségiek és mások radikalizálódása az 1960-as évek végén. Ha magyarázatot akarunk adni a stagnálásra, vagy a krízisre, magát a Munkáspártot és a munkásmozgalom helyzetét kell megvizsgáljunk. A munkások – közéjük számítva a fizikai munkásokon kívül az egyre növekvő számú többi réteget is –, a Munkáspárttól vezetést és egy olyan politikát várnak, melyet követhetnek. Azonban ezek egyikét sem kapták meg. Helyette a Wilson-éveket kapták – és sokan közülük csalódtak és elvesztették a dolgozó emberek tömegpártja iránt táplált reményüket.

Gazdasági harciasság

Ezzel egyidőben a szakszervezeti mozgalom harcosabbá vált. Ez azonban – kivéve az 1970–74-es évek nagy küzdelmeit – majdnem kizárólag gazdasági harciasságot jelentett. Meg kell jegyeznünk, hogy egy mozgalom nem szükségszerűen kevésbé gazdaság-centrikus és szűklátókörű attól, hogy harcias, vagy attól, hogy a baloldal vezeti.

1960 óta a maximális sztrájk-tevékenység periódusa – 1970–72 és 74 – olyan időszakok voltak, amelyben a pusztán bérharcért folytatott sztrájkok aránya lehető legmagasabb volt (1970–72-ben 90 % felett). És, mint azt már a fentiekben is kifejtettem, előfordult, hogy a célratörő gazdaság-centrikus szakszervezeti tudatosság egyes időszakokban a munkásokat szembeállította egymással ahelyett, hogy az egymással való szolidaritást szélesítette volna ki.

Mindebből olyan következtetést vontam le, hogy az előző generáció munkásosztályának fejlődése saját és a mozgalom jövőjét illetően igen komoly kérdéseket vetett fel. Mindezt még tragikusabbá teszi, hogy napjainkban a tőkés rendszer világszerte válságban van és speciálisan az angol tőkés rendszer nemcsak krízisben van, hanem úgy mondhatnánk, hogy „megingott”, méghozzá egy olyan történelmi pillanatban, amikor a munkásosztálynak és a mozgalomnak olyan helyzetben kellene lennie, hogy egyértelmű perspektívát tudjon mutatni s képes legyen arra, hogy e felé vezesse az angol népet.

A mozgalom lendületének megtorpanása

Nem szorítkozhatunk a történelmi determinizmusra abban, hogy visszaadjuk az angol munkásosztálynak a 30 évvel ezelőtti lendületét. Nincs rá biztosítékunk, hogy magától visszaszerzi azt. Másrészt: mint arra már rámutattam, automatikus pesszimizmusra sincs ok. Igaz, hogy az emberek, mint Marx mondja, (a német „ember” szó egyaránt jelent nőket és férfiakat is), olyan körülmények közt alakítják történelmüket, melyeket maga a történelem tesz lehetővé számukra, – de ők maguk *formálják* történelmüket. De ha a munkásmozgalom és a szocialista mozgalom megújul lelkileg, visszanyeri dinamizmusát és történelmi kezdeményező szerepét, nekünk, marxistáknak, azt kell tennünk, amit Marx minden bizonnyal tett volna: felismerni egy új szituációt, amelyben vagyunk, reálisan és konkrétan elemezni azt, történelmi

és más jellegű analízisnek alávetni az okokat, mind a munkásmozgalom sikerei, mind pedig kudarcai szempontjából és nemcsak azt kell megfogalmaznunk, hogy mit akarunk tenni, hanem azt is, hogy mit tehetünk. [Ui. mire van lehetőségünk, mit lehet tennünk.]

Ezt már abban az időszakban meg kellett volna tennünk, amíg arra vártunk, hogy elérkezzék az angol kapitalizmus drámai krízisének időszaka. Most, miután a krízis már kialakult, nem mulaszthatjuk el ezt a lehetőséget.

Marxism Today, 1978:9. 279–286.